

VIJA STIKĀNE

Īpaši aizsargājamais kultūras piemineklis Turaidas muzejrezervāts, Latvija

VIDUSLAIKU PERGAMENTA DOKUMENTI UN LĪBIEŠU VIETVĀRDI

Īss kopsavilkums

Rakstā analizēti Turaidas pilī tapuši dokumenti latīņu valodā, kas publicēti grāmatā *Turaida 13.–16. gadsimta dokumentos* (2014). Senākie Turaidā 1239.–1252. gadā izdotie dokumenti sniedz ziņas par zemju valdījumu noformēšanu, un vairāki attiecas uz Rīgas domkapitula nodrošinājumu, un tajos atrodami arī viduslaiku Turaidas un Krimuldas pilsnovada vietvārdi. Apvienojumā ar 16. gs. vidus avotiem, kā arī 17. gs. zemju revīzijām šī informācija ļauj lokalizēt 13. gs. dokumentos minētās vietas un izsekot latīņu tekstos ietverto vietvārdu attīstībai.

Atslēgvārdi: Turaidas mūra pils, Krimuldas pilsnovads, pergamenta dokumenti, vietvārdi, Gaujas lībieši.

Senākie Turaidā izdotie pergamenta dokumenti latīņu valodā par zemju valdījumu noformēšanu Livonijā un Rīgas domkapitula nodrošinājumu tapuši Rīgas bīskapa Nikolaja (*Nicolaus*, amatā 1230–1253) laikā (Stikāne 2014, 28–36, Nr. 8–11). Rīgas domkapituls bija bīskapa (no 1255. gada – Rīgas arhibīskapa) padome laicīgajās un garīgajās lietās, un tā vadīja bīskapijas pārvaldi. To veidoja 12 vai 13 kanoniķu jeb domkungu kolēģija. Domkapituls pārraudzīja baznīcas finanses un nodrošināja bīskapa/arhibīskapa amata pēctecību (Levāns 2013, 66). Domkapitulam piederēja vairāki novadi un pilis: 13.–14. gs. Dole, Krimulda un Dundaga, bet 15.–16. gs. Dole, Krimulda un Suntaži (Šterns 2002, 206, 402).

Rakstā aplūkoti dokumenti latīņu valodā rakstīti uz pergamenta un sākotnēji tikuši uzglabāti Rīgas bīskapa/arhibīskapa un Rīgas domkapitula arhīvā, bet mūsdienās ir atrodami dažādu valstu dokumentu krātuvēs, kur nonākuši sarežģītu vēstures notikumu rezultātā. Kā norādījis vēsturnieks Teodors Zeids (1912–1994), līdz mūsdienām no Rīgas bīskapa/arhibīskapa un Rīgas domkapitula arhīva nonākuši 233 pergamenta

oriģināldokumenti vai to transsumti jeb apliecināti noraksti, kas attiecas uz laiku no 1209. līdz 1438. gadam. Laikā, kad notika Rīgas arhibīskapa cīņa ar Vācu ordeni Livonijā, Rīgas domkapitula pārstāvji šos dokumentus aizveda uz Lībeku un deponēja Lībekas domkapitula arhīvā. Livonijā palikušie arhīvi gāja bojā 16. gadsimtā. Rīgas arhibīskapa koadjutors Mēklenburgas Kristofs uz Lībeku aizvestos dokumentus ieguva 1563. gadā, bet vēlāk bija spiests tos atdot Polijas–Lietuvas karalim. Tādējādi šī vēl saglabājusies arhīva daļa nonāca Polijas karaļu arhīvā Krakovā. Kad 1765. gadā Krakovas arhīvs tika pārvests uz Varšavu, 31 no Rīgas bīskapa/arhibīskapa un Rīgas domkapitula arhīva dokumentiem palika Krakovā, kur saglabājās lielās Polijas magnātu dzimtas – Čartorisku – bibliotēkā. 1794. gadā Rīgas bīskapa/arhibīskapa un Rīgas domkapitula arhīvs tika pārvests no Varšavas uz Krieviju un sadalīts starp Pēterburgas publisko bibliotēku un Maskavas Seno aktu arhīvu. 1925. gadā 123 Rīgas bīskapa, arhibīskapa un domkapitula arhīva dokumenti tika atdoti Polijai, kur tie uzglabāti Galvenajā seno aktu arhīvā Varšavā. Pārējie palika Maskavas Seno aktu arhīvā. Līdzīgs liktenis tikt pārvietotam piemeklēja arī Vācu ordeņa Livonijas atzara arhīvu, kura daļa pašlaik ir Stokholmā, bet daļa gājusi bojā. Vācu ordeņa arhīvs no Kaļiņingradas (vācu – *Königsberg*, lietuviešu – *Karaliaučius*) Valsts arhīva pēc Otrā pasaules kara nonāca Berlīnē (*Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*) (Zeids 1992, 45–46, 62).

Senākais Turaidas mūra pilī tapušais dokuments ir 1239. gada 19. aprīlī izdotais apliecinājums par Jersikas pils daļas dāvināšanu Vācu ordenim Livonijā un iespējamo Jersikas lēņa mantinieku nodrošinājumu. No šī dokumenta Vācu ordeņa arhīvā Prūsijā bija saglabāties oriģināltranssumts, kas 1415. gada 14. decembrī izgatavots uz pergamenta un 1940. gadā atradies Kēnigsbergas Valsts arhīvā. Dokumenta teksts ir bijis publicēts vairākkārt (LUB I, Nr. 163; SLVA, 222–2240), taču 2014. gadā pirmoreiz pilnībā tulkots latviešu valodā. Tāpat kā citus latīņu dokumentus Turaidas izdevumā, arī šo tulkojusi Brigita Cīrulle. Dokumentā minēti vairāki vietvārdi – lībiešu, latgaļu izcelsmes vai t. s. hibrīdi (nosaukumi ar dažādu maztautu ietekmi, skat. Bušs 2007, 41–42; Bušs 2003, 69–70): *Gerceke*, *Duna*, *Livonia*, *Zegewalt*, *Lenewarde*, *Ykescole*, *Kokenes*, *Thoreidhia* (Jersika, Daugava, Livonija, Sigulda, Lielvārde, Ikšķile, Koknese, Turaida).

Nozīmīgs Turaidas un Krimuldas pilsnovada vēsturei ir Rīgas bīskapa Nikolaja izdotais apstiprinājums Rīgas domkapitulam. Ar šo

dokumentu, kas izdots Turaidā (*Toreidia*) 1248. gada 16. augustā, viņš nostiprināja valdījumus agrāk dāvinātajos īpašumos, kā arī kundzību Turaidā, Lielvārdē un Remīnes pilsnovadā. Tas uzskatīts arī par viltojumu, taču vairāki iepriekš minēto vietu nosaukumi sastopami jau pāvesta Gregorija IX (*Gregorius IX*, 1145–1241) dokumentā, kas apstiprināts 1231. gadā (LGU I, 15). Dokuments bijis nozīmīgs Rīgas domkapitulam kā īpašumtiesību apliecinājums, tāpēc ir tapuši vairāki tā eksemplāri un noraksti. Viens no oriģināliem glabājas Varšavā, Galvenajā seno aktu arhīvā (*Archiwum Główny Akt Dawnych w Warszawie*; fotokopija Latvijas Nacionālajā arhīvā (LVVA-4060-2-30)), cits 19. gs. atradās Pēterburgas Ķeizarkajā bibliotēkā (tag. *Государственная публичная библиотека*) (Brieflade IV, 97, Taf. 22, Nr. 2). 19. gs. beigās Lietuvas metrikā, kas glabājas Maskavā, Ārlietu ministrijas arhīvā, atradās Lībekā tapis 1424. gada 19. maija transsumts.

Ar 1248. gada dokumentu tika izveidots Krimuldas pilsnovads un draudze. Šis ir viens no pirmajiem draudžu robežu aprakstiem Livonijā, kur par robežām kalpoja dabas orientieri – upes, jūras krasts (Simiņski 2007, 93, 106). Dokumentā norādīts, ka Kubeseles draudzes robežas stiepjas garumā no Vikmestes (*Vitkemiske*) upes līdz jūrai, platumā – no Tarupes vai Ķīšupes (*Tarvisjuge*) līdz Gaujai (*Coiva*). Krimuldas draudzes novads nemainīgi saglabājis daudzus gadsimtus. Šis dokuments nosauc šādus ciemus (*villae*) Krimuldas (*Cubesile*) draudzē: *Cubesille*, *Olikencule*, *Kivemale*, *Cursicule*, *Asigalle*, *Moisecule*, *Ennisile*, *Viltesile*, *Mundrisile*, *Totisile*, *Pabasile*, *Gervicule*, kā arī *leikisile*, *Coltemale* un *Laugule* (Kubesele, Alciems jeb Olikenkule, Kivemale, Kuršu ciems, Aizgale, Muižciems, Sēja, Vidriži, Mundrisile, Totisile, Pabaži, Jērkule, kā arī Eikaži, Bīriņi, Laugas).

Rīgas domkungu tiesības tika regulētas arī dokumentos, kurus 1251. gada 27. jūlijā un 1252. gada 31. augustā Turaidā (*Thoreidia*, *Toreida*) izdevis Rīgas bīskaps Nikolajs. Vienā no tiem bīskaps nodeva arhidiakona tiesības visā Zemgalē sava domkapitula prāvestam, jo viņš nespēja ik gadu vizitēt visās savas bīskapijas provincēs. Dokumenta oriģināls atrodas Krakovā, Čartorisku bibliotēkā, bet fotokopija arī Latvijas Nacionālajā arhīvā (LVVA-4060-2-7). Otrajā Rīgas bīskaps piešķir domkapitulam laicīgo tiesu varu trīs ciemos – *Lovgena*, *Koltemala*, *Jeckeseile* (Laugas, Bīriņi, Eikaži). Tāpat kā daudziem citiem dokumentiem, kas saistīti ar īpašuma lietām, tam bijuši vairāki oriģināli un transsumti, kas mūdienās glabājas Galvenajā seno aktu arhīvā Varšavā (*Archiwum*

Główny Akt Dawnych w Warszawie; Collectio autographorum) un Maskavā, Seno aktu galvenajā arhīvā (*Российский государственный архив древних актов*, Livl. Akten nr. 2.), savukārt dokumenta transsumts, kas izdots *Villa Nova* 1360. gada 17. augustā, glabājas Vatikāna arhīvā Romā (*Vatican archive in Rom, Regestum Innocentii papae VI*).

Vietvārds *Turaida*

Turaidas vārda lietojums 1239.–1252. gada dokumentos cieši sasaucas ar agrākiem un vēlākiem latīņu tekstiem. Mūsdienās Turaidas mūra pils ir daļa no Siguldas pilsētas, kamēr Turaidas ciems (blīvi apdzīvota vieta) pieder Krimuldas novadam. Vācu valodā Turaida līdz mūsdienām saukta *Treiden*, *Treyden*, bet latviešu valodā nosaukums saistīts ar latinizēto lībiešu vārdu, kas latīņu tekstos lietots no 13. gs. Latviešu valodā pirmais zināmais dokuments Turraidas pili tapis 1810. gadā (LNB RXA32, 17), bet 18. gadsimtā vietējie zemnieki saukuši pili *Turreda* (Gadebusch 1780, 85). Uzskata, ka Turaidas nosaukums cēlies no lībiešu valodas, kas pieder pie somugru valodu saimes. Par Latvijas vietvārdiem, kam ir somugriskā izcelsme, daudz rakstīts jau no 19. gs. beigām līdz mūsdienām (skat. Balode 2009, 37 u. c.), bet Turaidas apkārtnes vietvārdu analīzei savu artavu devuši valodnieki Valentīns Jūliuss Kiparskis, Tenu Karma, Laimute Balode, vēsturnieki Jānis Graudonis, Ēvalds Mugurēvičs, Ēvalds Tenisons u. c. (Bušs 1999, 28). Populārākais Turaidas vārda skaidrojums saista nosaukumu ar lokalizētu seno skandināvu pērķona dieva Tora (*Tor* jeb *Thor*) apzīmējumu, kas minēts *Indriķa hronikā*, runājot par sāmsaliešiem, kā *Taara*. Lībiešiem radniecīgajā igauņu valodā *aed* nozīmē ‘dārzs’, līdz ar to Turaidas nosaukums tulkojams ‘Tora dārzs’ jeb ‘Pērķona dieva dārzs’ (Māgiste 1967, 155), tomēr vārda autentiskās formas noteikšanu valodnieki uzskatījuši par diskutablu (Bušs 1999, 28). Vārds 13.–16. gadsimtā rakstīts dažādi, latīņu valodā mēģinot atdarināt lībiešu valodas fonētisko skanējumu – *Toreda*, *Thoreyda*, *Toreyde*, *Thoreda*, *Thoreida*, *Toreida*, *Toreidhia*, *Torreyde*. Tas, pirmkārt, sastopams *Indriķa hronikā*, kur minēts 47 reizes kā koka pils, novada un tā iedzīvotāju – turaidiešu – apzīmējums. Vēlākos gadsimtos atsevišķos 13.–15. gs. dokumentos nosaukumi *Thoreida*, *Thoreidera*, *Toreidera*, *Treider Aa* lietoti arī kā upes Gaujas apzīmējums. Šo dokumentu un norakstu izgatavošanā iesaistīti Daugavgrīvas klostera abati (1263, 1305), Rīgas arhibīskaps (1350) un Rīgas domkungi (1463). No 14. gs. vārdi *Treiden*, *Treyden* sastopami viduslejasvācu tekstos un plaši lietoti kā Rīgas arhibīskapa Turaidas pils,

novada, fogtejas centra un fogta amata apzīmējums, bet dažos gadījumos apzīmē ceļu gar Gauju (*Treidnischer, Treydensis, Via Treydense*) Rīgas domkungu pārvaldītājā Krimuldas pilsnovadā.

Krimuldas ciemi

Atšķirībā no Turaidas, kas saglabāja centra statusu ilgstoši (un lokalizācijas jautājums nerada šaubas), Krimuldas pilsnovada/draudzes vietvārdi rakstītajos vēstures avotos minēti retāk. Lielākā daļa vietvārdu 13. gs. latīņu tekstā, kurā aprakstīta Krimuldas draudzes teritorija, ir lībiešu izcelsmes, taču daļai etimoloģija neskaidra vai diskutabla. Tie apzīmē apdzīvotas vietas – ciemus, par ko liecina gan dokumentu saturs (1248. gadā saukti latīņu vārdā *villa*), gan vairāku vārdu izskaņas *-ele, -sile, -sele*, kas lībiešu valodā nozīmē apdzīvotu vietu, ciemu, novada centru, pilsapgabalu; kā arī vārda daļas *-kula, -küla*, kas lībiešu un igauņu valodās ir ciema apzīmējums (Bielenstein 1892; Westrén-Doll 1926, 10, 18; Hermann 897, 8, 12; Hirša 1994, 211). 13. gs. lībiešu ciemu iespējamās vietas 20. gs. beigās dabā identificējusi Turaidas muzejrezervāta vēsturniece Ligita Beitīņa kontekstā ar 13. gs. satiksmes ceļu virzieniem un kopējo Gaujas lībiešu apdzīvotību (Beitīņa 1999, 22–27; skat. arī Auns 2019).

Dokumentos 13. gs. minētie vietvārdi pēc vairākiem gadsimtiem tiek nosaukti Rīgas arhibīskapijas Turaidas gala vaku grāmatā (*Wackenbuch auf der Treidichen Seiten 1550*) un Rīgas arhibīskapijas inventārā (*Inventarium zur Erstift Riga 1564*), ko vēstures literatūrā sauc arī par Piebalgas vaku grāmatu (Dunsdors, Spekke 1964, 127). Šie dokumenti tapuši vācu valodā un glabājas Šverīnes Zemes arhīvā, bet kopijas Latvijas Nacionālajā arhīvā (LVVA-4060-2-483) un Turaidas muzejrezervāta zinātniskajā arhīvā. Šajā laikā vietvārdi, kas līdzīgi 1248. gadā un 1252. gadā minētajiem, apzīmēja administratīvas vienības – vakas jeb pagastus. Krimuldas pilsnovadā, kas sakrita arī ar draudzes robežām, 16. gadsimtā bija 13 vakas jeb pagasti, kas aptvēra 322 zemnieku saimniecības. 16. gs. vidus vaku grāmatas un zemnieku sarakstus analizējuši vēsturnieki, akcentējot sociālās un ekonomiskās vēstures aspektus un vēsturisko ģeogrāfiju (Dunsdorfs, Spekke 1964, 252 ff; Vegesack 1932; Švābe 1939, 59; Auns 2009, 53–58; Vunk 2014, 40–45), bet vakas un zemnieku sētas lokalizējis *Dr. hist.* Muntis Auns, kurš sadarbībā ar Turaidas muzejrezervātu 2009. gadā izveidojis ekspozīcijas vajadzībām vēsturisku karti (pieejama: <http://www.turaida-muzejs.lv/about/fogti/vakas/>). Izstrādājot šo digitālo karti, izmantots plašs viduslaiku dokumentu klāsts latīņu

un viduslejas vācu valodā, kā arī 16. gs. beigu inventāri, 17.–18. gs. arklu revīzijas, zviedru mērnieku sastādītas kartes, 19.–20. gs. avoti, kas atspoguļo apdzīvotību un tās izmaiņas. Vēsturiskās ģeogrāfijas pētījums ļauj izsekot arī etniskajiem procesiem Turaidas apkārtnē vairāku gadsimtu garumā (Auns 2019, 174–179).

Laika gaitā Vidzemes rietumdaļā ir izzudusi gan senā apdzīvotības forma – ciemi (Liepiņa 1963, 138–159; Vegesack 1932, 21–24), gan arī Vidzemes lībiešu valoda. Spriežot pēc dažādiem vēstures avotiem, t. sk. zemnieku sarakstiem un dokumentiem, jau 16. gs. vidū Krimuldas pilsnovadu pārsvarā apdzīvoja latviešu zemnieki, tikai pie jūras, mūsdienu Saulkrastu teritorijā, vēl bija sastopami lībiešu ciemi (Auns 2009, 53–58). Visilgāk lībiešu valoda bija dzirdama Vidzemes ziemeļdaļā, kur Salacas lībiešu izloksne pierakstīta vēl 19. gs. (Pajusalu 2009, 42–48, 77; Ariste 1958, 36–39; Vēri 1994, 232).

Turpmāk rakstā analizēti 1248. un daļēji 1252. gada dokumentā minētie Krimuldas draudzes vietvārdi to nosaukšanas secībā.

Vietvārdi *Cubesile*, *Cubesille* apzīmēja gan draudzes novadu, gan ciemu. Kubeseles draudze, baznīca un priesteri minēti *Indriķa hronikā* 13. gs. sākumā, kā arī dokumentos 1231., 1239., 1248., 1338., 1338., 1463., 1496., 1543. gadā (LGU I, 9, 15, 412, 654; SLVA, 234; LUB XII, 237; VTVA, 145). *Indriķa hronikā* vēstīts, ka 1206. gadā notika lībiešu kristīšana: [...] *Alebrands devās uz Turaidu, apveltīdams cilvēkus ar sprediķa vārdu un kristības sakramentu, nodalīja draudzes un uzcēla baznīcu Kubeselē.* (IH, X:14) Kubeseles ciems (*villa Cubesille*) un vaka (*Cubbents; Kubbasche wacke*) dokumentos ierakstīti 1248., 1550. un 1601. gadā. Turklāt šajā vārdā sauca arī krogu (*taberna Kubsel*, 1463, LGU I, 412) un no 17. gs. mācītājmuižiņu (*Kipsal*). Zviedru 17. gs. revīzijās vietvārda pieraksts ir *Kiebbisch* (1624, 1630), *Kubbasch* (1638), savukārt vēlāk tas iegūst *Kubbiasch*, *Kubiasch* (1744) nosaukumu. 20. gs. sākumā pastāvēja mājvārds Ķizbeles jeb Ķipsalas (Endzelīns 1922, 44), kas mūsdienās saglabājis Ķizbeles vārdu. Senais lībiešu nosaukums 20. gadsimtā piedzīvojis renesansi un pazīstams kā kultūrvēsturisku un dabas objektu nosaukums: Kubeseles vārdā saukta ala (Runtiņala), pilskalns, kā arī dabas taka. Kubeseles nosaukuma izcelsme, iespējams, saistāma ar lībiešu vecākā Kaupo (*Caupo*, miris 1217) vārdu. Pastāv pieņēmums, ka Kubesele bijis Kaupo dzimtais ciems, tam par labu liecina tas, ka Kaupo apglabāts Kubeseles baznīcā (IH, XXI: 4), bet ir gan arī citi vārda etimoloģijas skaidrojumi, piemēram, tas saistīts ar dabas objekta apzīmējumu – ‘padziļinājumu, kas norobežots no

divām pusēm' (Hermann 897, 8), vai ar lībiešu *kub* – 'kaudze; kopība, sapulce' (Hirša 1994, 211).

Līdz mūsdienām nav saglabājies nosaukums *Olikenkule*, un ir problemātiska tā lokalizācija un saistība ar vēlākiem vietas nosaukumiem – *Holtzem*, *Holtetzem* (1624); *Holtzen* (1630); *Oll Cehm* (1638); *Agsimske Pagast* (1683), *Altzeem* (1744) (Auns 2019, 277). Patlaban iespējamā ciema vieta un arī vārds izzudis pavisam, taču 2015. gadā, kad Krimuldas muižas tuvumā atrada ievērojamu dižkoku – egli, to ne tikai iekļāva aizsargājamo koku sarakstā, bet arī deva tai nosaukumu – Alciema egle. Šis nosaukums izaudzis no lībiešu ciema vārda un mēģināts skaidrot arī vārda etimoloģiju (skat. <http://dziedava.lv>; etimoloģiju skat. arī Hermann 1897, 12).

Ar 13. gs. minēto *Kivemale* saistāmi 17. gs. nosaukumi *wacke Kymmes* (1550), *Dorf Kymell*, *Kimell* (1624), *Kimmel*, *Kiemall*, *Kummal* (1638), kā arī apciems Ūvimalieši, kas minēts 1922. gadā (Endzelīns 1922, 45), bet mūsdienās zudis. Vārda etimoloģija saistīta, iespējams, ar lībiešu valodu (igauņu val. *kive* – 'akmens') (Bielenstein 1892, 367; Hermann 1897, 15).

Nosaukums *Cursicule* savukārt tiek skaidrots ar etniskas grupas kuršu ciemu lībiešu apdzīvotā apgabalā (Ancītis, Jansons 1963, 43), bet ir arī citas iespējas meklēt vārda etimoloģiju ('gravas ciems', Hermann 1897, 12). Vietvārds saistāms ar 1463. gada dokumentā līdzās šim ciemam lokalizēto Kuršu jeb Kuršeļu ceļu (*Kurselscherwech* LGU I, 412), kā arī ar 1517. gadā minēto ciemu un pagastu (*dorp/Pagast Curszell*, *Kurszell*, LGU II, 230). Lietuvas metrikā minēts *Pogost Kursis* (1590), savukārt zviedru revīzijās *Kursche wacke* (1601), *Kursische / Kuresische Wacke* (1624), *Kursische Dorff* (1630), *Kursische Wacke* (1638), *Dorff Curseth* (1683), *Lusitz* (1744). 20. gs sākumā pastāvēja apciems Kursiši (Endzelīns 1922, 48), bet mūsdienās apdzīvotas vietas nosaukums ir Suniši, kura izcelsme saistāma ar mājvārdu, kas minēts jau 1550. gada vaku grāmatā (Auns 2019, 285). Vienlaikus ar Kuršu nosaukumu gan vietas, gan ceļa apzīmēšanai lietots arī nosaukums, ko var saistīt ar vēsturiskiem Krimuldas pils vārdiem *Cremon*, *Cremonun*: Krimuldas ceļš (*Crammonscher weg, via Cremonense* 1463, LGU I, 412; LUB XII, 237); Krimuldas vaka (1550, *Cromonn*).

Asigalle ir vietvārds, kas kļuva ne tikai par ciema un vakas/pagasta, bet arī muižas apzīmējumu, bet mūsdienās ir izzudis: *locus Asegalle* (1312, 1454); *pagast Azegalle* (1496), *wacke Assigalsche* (1550), *Wacke Eisigal* (1601), *Wacke, Dorf Aysegaysche* (1624), *Hof Azegall* (1504), *hoff / guder Azegalle* (1509), *Hove Asigalle* (1517), *Hoff Eisigal* (1682). Aizgales vakā

16. gs. vidū ietilpa ciemi *Eisigal* un *Perkus*, kā arī muiža. 1922. gadā te atradušies mūsdienās vairs nezināmais *Aizgales* un *Pērkoniešu apciems*. Iespējams, ka 13. gadsimtā minētais vietvārds saistīts ar *Indriķa hronikā* minēto lībiešu vecāko Asi (IH XVI: 4), kā arī vasaļu dzimtu – Rīgas domkungu vasaļiem Azgaļiem (Krūmiņš 2011, 57). Azgaļu dzimta Rīgas arhibīskapijā sastopama līdz 15. gs. beigām (*Thidericus Azegalle de Ropa* (1297); *Johann and Detlev Asegalle* (1360); *Asegal* (1394, 1397); *Jacob Asegall* (1465)). Muiža minēta dokumentos arī kā Billes muiža (*Billenhoff*) (LGU I, 362, 654; LGU II, 29, 78, 230), bet no 17. gs. saukta vairs tikai īpašnieku Engelhartu vārdā (*Engelhardz, Engelhardts*). Engļartes jeb Engelhartes muiža pastāvēja līdz 20. gs. sākuma agrārājai reformai.

Moisecule – latviešu valodā Muižciems – varētu būt saistīts ar Krimuldas pilsnovada Jaunās muižas (mūsdienās Sējas novads) nosaukumu Moiže vai Muižciems 17. gadsimtā (Beitiņa 1999, 24).

Ennisile *Indriķa hronikā*, iespējams, minēts kā Anno ciems (*Villa Annonis*; IH, XI:5; Bielenstein 1892, 52). Laika gaitā te izveidojās muiža, bet 1550. gadā ciema vietu iezīmē *wacke Hannis*. Muiža 17. gadsimtā saukta gan *Ennenberg*, gan īpašnieku vārdā – *Zögen Hoff* (1682/83). Līdz 19./20. gs. mijai ciema apzīmējums saglabāja Anno vārdu (Anno bija lībiešu vecākais, kas dzīvoja 13. gadsimtā) vācu valodas nosaukumā *Henneberg*, kamēr latviešu nosaukums Sēja saistīts ar īslaičīgu muižas īpašnieku no 1577. gada Andreju Seiju (Westrén-Doll 1926, 12).

Viltisele jeb mūsdienu Vidrižu ciems minēts 13. gs. pirmās puses dokumentos un arī *Indriķa hronikā* (*Vitisele* IH, XXIX, 3). Iespējams, to var saistīt ar citu vietu – vēlāko Miltciemu (*Miltzeem*) Sējas muižas teritorijā (Beitiņa 1999, 24). 1550. gadā vietu iezīmē *wacke Maÿsel*, bet 17. gadsimtā te atradās ciems *Wyders, Wettisch Dorp*, kā arī muiža *Wiedrichs hoff*, kas līdz 1652. gadam ietilpa Turaidas pilsnovadā (LGU I, 15, 19, 37). Pamats muižas izveidei bija zemes izdošana lēņu valdījumā – Rīgas arhibīskaps šo lībiešu ciemu jau 1277. gadā izlēņoja savam vasalim Johannesam no Lunes (*Johannes de Lune*) (LGU I, 37).

Mundrisile un **Totisile** ir ciemi, kuri laika gaitā izzuduši, lai arī vēl ir minēti 16.–17. gs. vaku grāmatās un revīzijās kā *wacke Totus* (*Thotis*) (1550), *Dorff Mindrisch* (1638).

Pabasile turpretī saglabāja nosaukumu, kas līdz mūsdienām lietots kā Pabaži. 1550. gadā te atradās *wacke Pasobens*, bet 17. gs. *Paboßmuiße* (Biezais 1957, 98), *Hoff Babbusch* (1624), *Babusck Hoff* (1638). Vārda etimoloģiju saista ar lībiešu valodas vārdu salikumu ‘purva sala’ vai

‘paaugstinājums purvā’ (Westrén-Doll 1926, 10). Uzskatīts, ka vieta 1231. gadā dēvēta *Vesikendorp*, ko varētu saistīt ar personvārdu *Vesike*, un tas varētu būt pat *Indriķa hronikā* minētais Gaujas lībiešu vadonis *Vesiķis* (Beitiņa 1999, 26).

Vietvārdu *Gerwicule* var atpazīt 13.–17. gs. ciema, vakas, muižas nosaukumos, bet 19. gadsimtā pastāvēja Jērkules pagasts un pagasta skola. Nemainīgi savu nosaukumu saglabā Jērkules ezers. Lībiešu valodā nosaukums nozīmēja ‘ezera ciems’ (Hirša 1994, 211; Westrén-Doll 1924, 7), un 20. gs. otrajā pusē kolhoza *Ezerciems* nosaukums tieši saistīts ar šo seno lībiešu vārdu. Vietvārda pieraksts dokumentos ir atšķirīgs – *villa Gerwicule* (1231, 1309), *wacke Terkull* (1550), *Hoff Jerckill* (1624), *Dorff klein Jerckell / Dorff gross Jerckell* (1624), *Hof Gerküll* (1638), *Hoff Gerkuls* (1682).

Leikisile – mūsdienās Eikaži – tāpat laika gaitā ieguva dažādu vēsturiskajiem centriem raksturīgu statusu, un 13.–17. gs. dokumentos minēts ciems, vaka, muiža – *villa Jeckeseile* (1252), *villa Y[e]lkezel* (1348); *Jekeselle* (1350, 1355); *wacke Jeikus* (1564) (LGU I, 21, 70, 72, 79). 17. gadsimtā te izveidojās neliela muižiņa, kas pastāvēja līdz agrārājai reformai 20. gs. sākumā (*Ekaisch* (1682), *Ekaisch Hoff*, *Eikasch*).

Coltemale – mūsdienās Bīriņi – saglabāja savu nozīmi kā ciems (*Koltemala*, *Kultezelle*, *Colteselle*, *Koltus Zeem*), vaka (*wacke Goltes*, 1564), bet 16. gadsimtā te izveidojās muiža *Koltzen*, kas vēlāk ieguva Bīriņu nosaukumu no tās īpašniekiem 16. gs. beigās – 17. gs. sākumā. Vārda saistība ar seno lībiešu valodu tiek meklēta nozīmē *kuolta* – ‘krasts’ vai ‘smilts kāpu kalns’ (Bielenstein 1892, 367; Westrén-Doll 1926, 12), savukārt igauņu valodnieks Karls Augusts Hermanis (*Hermann*, 1851–1909) saista vārda etimoloģiju ar somugrisko *kulte* – ‘zelts’, līdz ar to tulko nosaukumu kā ‘zelta zemes vieta’ (Hermann 1897, 15). Bīriņu vācu nosaukums līdz 20. gs. sākumam bija *Koltzen* – tuvs latinizētajam 13. gs. lībiešu nosaukumam.

Laugule ir ciems (13.–14. gs. dokumentos tas minēts kā *Lovgena*, *Lawe*, *Laugele* (GU I, Nr. 21, 70, 72, 79)), kā arī Laudas jeb Laugas vaka (1564, *Laudisch Wacke*). Vēlāk Laugas ciems (*Laughas Zeem*) piederēja pie Bīriņu muižas (Auns 2019, 320). Mūsdienās Vidrižu pagastā pastāv Laugas purvs, kura vārdā saglabājušās 13. gs. ciema nosaukuma pēdas. Bielenšteins uzskatīja, ka šis ir latgaļu/latviešu izcelsmes vārds (Bielenstein 1892, 367), savukārt citi pētnieki to atzīst par īsti somugriskas izcelsmes vārdu vai lībiešu vārda modulāciju ar nozīmi ‘lēzena zeme’ (Westrén-Doll 1824, 7; Bušs 1999, 29).

Salīdzinot vietvārdus, kas minēti latīņu tekstos 1248. un 1252. gadā, ar nosaukumiem, kuri uzskaitīti 1550. un 1564. gadā vācu valodā, var secināt, ka Rīgas arhibīskapijas administratīvais dalījums pilsnovados un draudzēs ar centriem Turaidā un Kubeselē (Krimuldā) pastāvēja vairākus gadsimtus un ka arī 13. gs. latīņu dokumentos minētie ciemi daļēji saglabāja savu statusu kā administratīvas vienības – vakas. Vienīgi *Kivemale* un *Mundrisile* 16. gs. vidū vairs nebija administratīvas vienības centri Rīgas domkungu pārvaldītajā pilsnovadā. *Asigalle* – *Assigal* saglabāja nosaukuma skanējumu, bet citu latinizēto vietvārdu pieraksts 13. gadsimtā krietni atšķiras no šādu vietvārdu pieraksta vācu tekstos 16. gs. vidū: *Toreida* – *Trejden*, *Cubesille* – *Cubbents*, *Gerwiceule* – *Terkul*, *Ennisile* – *Hannis*, *Totisile* – *Thotis*, *Pabasile* – *Pasobens*, *Ieikisile* – *Jeikus*, *Coltemale* – *Goltes*, *Laugule* – *Laudisch*. Daži ciemi 13. gadsimtā, iespējams, saukti citādāk: *Olikencule* – *Arzim*, *Moisecule* – *Kaulen*, *Viltesile* – *Maiysel*, taču to senie nosaukumi var atkal parādīties vēlāku laiku arklu revīzijās un pat nonākt līdz mūsdienām (kā *Viltesile* – Vidriži). Mūsdienās vairāki ciemu nosaukumi, kas 1248.–1252. gadā minēti latīņu dokumentos, ir saglabājušies kā vietvārdi un arī toponīmi Krimuldas, Sējas, Vidrižu novadā, bet daži piedzīvojuši zināmu renesansi kā kultūrvēsturisku un dabas objektu nosaukumi, taču daļa ir zuduši vai būtiski mainījuši savu skanējumu.

AVOTI (ar rakstā izmantotajiem saīsinājumiem)

1. Auns 2019 Auns, M. Turaidas un Krimuldas pilsnovada 13.–18. gadsimta vēsturiskā ģeogrāfija. *Vidzemes 1624./1625. gada arklu revīzija: Turaidas, Krimuldas un Siguldas pilsnovadi*. Publicēšanai sagatavojis, tulkojis no vācu valodas un zinātniski komentējis G. Straube. Rīga: Zinātne, 2019, 173–340.
2. Biezais 1957 Biezais, H. (Hrsg.) *Das Kirchenbuch der St. Jacobskirche in Riga 1582–1621*. Uppsala, Wiesbaden: A.-B. Lundequistska Bokhandeln, Otto Harassowitz, 1957.
3. Brieflade IV Brieflade IV Toll, R. V. (Hrsg.). Siegel und Münzen der weltlichen und geistlichen Gebietiger Liv-, Est- und Curland bis zum Jahre 1561 nebst Siegel einheimischer Geschlechter mit 87 Tafeln. Hg. von J. Sachsendahl. In: *Est- und Livländische Brieflade*. 4. Teil. Reval: Kluge und Ströhm, 1887.
4. Dunsdorfs 1974 Dunsdorfs, E. (Hrsg.) *Der große schwedische Kadaster in Livland 1681–1710. Kartenband*. Melbourne, 1974.

5. Dunsdorfs 1938 Dunsdorfs, E. (izd.). Vidzemes 1638. g. arklu revīzija. *Latvijas Universitātes Raksti: Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes sērija. IV sēj.* Rīga, 1938.
6. Endzelīns 1922 *Latvijas vietu vārdi. I daļa: Vidzemes vārdi.* Piedaloties A. Ābelei, J. Kauliņam, P. Šmitam, savācis un rediģējis J. Endzelīns. Rīgā, 1922.
7. IH *Indriķa hronika / Heinrichi Chronikon.* Ābrama Feldhūna tulkojums, Ēvalda Mugurēviča priekšvārds un komentāri. Rīga: Zinātne, 1993.
8. LGU I Bruining, H. V., Busch, N. (Hrsg.). *Livländische Güterurkunden. 1207–1500.* Bd. 1. Rīga: Jonck & Poliewsky, 1908.
9. LGU II Bruining, H. V. (Hrsg.). *Livländische Güterurkunden. 1500–1545.* Bd. 2. Rīga: A. Gulbis, 1923.
10. LNB RXA32, 17 Latvijas Nacionālā Bibliotēka, Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa, Matīsa Siliņa personālais fonds.
11. LUB I Bunge, F. v. (Hrsg.). *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten.* Bd. 1. Reval: Kluge und Ströhm, 1853.
12. LUB XII Schwartz, P., Bulmerincq, A. v. (Hrsg.). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch.* Abt. 1. Bd. 12: 1460–1472. Rīga; Moskau: J. Deubner, 1910.
13. LVVA-4060-2-30 Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 4060. fonds "Latvijas vēstures institūta dokumentu kolekcija".
14. Inventarium zur Erzstift Riga 1564 Rīgas arhibīskapijas inventārs "Inventarium zur Erzstift Riga". Kopija Turaidas muzejrezervāta zinātniskajā arhīvā TMR za IM II nod. 802.
15. SLVA Švābe, A. (izd.). *Senās Latvijas vēstures avoti (līdz 1256).* 2. burtn. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens, 1940.
16. Švābe 1939 Švābe, A. (izd.). Daži Livonijas saimniecības vēstures avoti 1540.–68. g. *Latviešu vēsturnieku veltījums profesoram Dr. hist. Robertam Viperam. 14. VII 1859 / 14. VII 1939.* Rīga: A. Gulbis, 1939.
17. Wackenbuch auf der Treidichen Seiten 1550 Turaidas vaku grāmata "Wackenbuch auf der Treidichen Seiten Im Erzstift Riga". Kopija Turaidas muzejrezervāta zinātniskajā arhīvā TMR za IM II nod. 754.
18. VTVA Švābe, A. (izd.). *Vidzemes tiesību vēstures avoti 1336–1551.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens, 1941.

TEORĒTISKĀ LITERATŪRA

1. Ancītis, Jansons, 1963 Ancītis, K., Jansons, A. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. *Arheoloģija un etnogrāfija V*, 1963, 25–66.
2. Ariste 1954 Аристэ, П. К вопросу о развитии ливского языка. *Труды Института языкознания АН СССР 4*, 1954, 254–307.

3. Ariste 1958 Аристе, П. Ливы и ливский язык. *Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Õhiskonnateaduste seeria* 7, 1, 1958, 37–46.
4. Auns 2009 Auns, M. Turaidas un Krimuldas novada apdzīvotība un iedzīvotāju etniskā piederība Livonijas laikā. *Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli, 2009. gada 23. aprīlis, Turaida*. Rīga: Zinātne, 2009, 53–58.
5. Balode 2009 Balode, L. Par dažiem somugru cilmes hidronīmiem Latvijā. *Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli, 2009. gada 23. aprīlis, Turaida*. Rīga: Zinātne, 2009, 37–41.
6. Beitīņa 1999 Beitīņa L. Rakstītās ziņas par Turaidas un Kubeseles līvu ciemiem. *Gaujas lībieši Latvijas kultūrvēsturē: apdzīvotības problēmas*. [Rīga]: Nordik, 1999, 22–27.
7. Bielenstein 1892 Bielenstein, A. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert: ein Beitrag zur ethnologischen Geographie und Geschichte Russlands*. St. Petersburg, 1892.
8. Bušs 1999 Bušs, O., Beitīņa, L. Daži Turaidas un Kubeseles novada vietvārdi (12.–13. gs.). *Gaujas lībieši Latvijas kultūrvēsturē: apdzīvotības problēmas*. [Rīga]: Nordik, 1999, 28–29.
9. Bušs 2003 Bušs, O. Kādi ir senākie lībiešu personvārdi un vietvārdi: *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni*. Rīga, 2003, 69–70.
10. Dunsdorfs,
Spekke 1964 Dunsdorfs, E., Spekke, A. *Latvijas vēsture 1500–1600*. Stockholm: Daugava, 1964.
11. Gadebusch 1780 Gedebusch, K. F. *Livländische Jahrbücher* 1 Theil: 1030–1561. Rīga: Hartnock, 1780.
12. Hagemeyer 1836 Hagemeyer, H. *Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands*. Rīga, 1836.
13. Hermann 1897 Hermann, K. A. Ueber die etymologische Bedeutung der alten livischen und kurischen Ortsnamen. *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat* 1896. Dorpat, 1897.
14. Hirša 1994 Hirša, Dz. Lībieši un lībiešu izcelsmes vietvārdi Latvijā. *Lībieši: rakstu krājums*. Rīga, 1994, 201–215.
15. Krūmiņš 2011 Krūmiņš, G. (red.). *Krimuldas novada vēsture: Ragana, Turaida, Inciems, Eikaži, Lēdurga, Aijaži*. Rīga: Jumava, 2011.
16. Levāns 2013 Levāns, A. Politiskās organizācijas modeļi viduslaiku Livonijā 13.–16. gadsimtā. Grām.: Stradiņš, Jānis (galv. red.). *Latvieši un Latvija*. 2. sēj.: Jundzis, T., Zemītis G. (atb. red.). Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – izcīnītā un zaudētā. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013, 52–76.

17. Liepiņa 1978 Liepiņa, Dz. Par ciema novadu Vidzemē. *Arheoloģija un Etnogrāfija. XII sēj.: Apcerējumi par Latvijas teritorijas apmetnēm, celtnēm un tajās atrasto numismātisko materiālu pirmsatnējās kopienas un feodālisma periodā*. Rīga, 1978, 138–159.
18. Mägiste 1967 Mägiste J. Über die ältesten Aufzeichnungen des Estnischen und Livischen. *Különlennyomat. A Nyelvtudományi értekezésesek 58. számából*. Tartu, 1967, 147–155.
19. Pajusalu 2009 Pajusalu, K. Concerning Salaca Livonian as a Southern Finnic dialect (Par Salacas lībiešu valodu kā dienvidsomu dialektu). *Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli, 2009. gada 23. aprīlis, Turaida*. Rīga: Zinātne, 2009, 42–48.
20. Simiński 2007 Simiński, R. Die lokalen Grenzen in Livland im 13. und 14. Jahrhundert. Entstehung und Funktion. In: *Grenze und Grenzüberschreitung im Mittelalter* (Knefelkamp, U., Bosseman-Cyran, K., eds.). Berlin: Akademie Verlag, 2007.
21. Stikāne 2014 Stikāne, V. (sast.). *Turaida 13.–16. gadsimta dokumentos*. Rīga: Zinātne, 2014.
22. Stryk 1885 Stryk, L. *Bieträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands. 2. Theil: der lettische Distrikt*. Dresden, 1885.
23. Šterns 2002 Šterns, I. *Latvijas vēsture 1180.–1290. Krustakari*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2002.
24. Vääri 1966 Vääri, E. *Ливский язык. Языки народов СССР*, т. 3. Москва, 1966.
25. Vegesack 1932 Vegesack: M.v. Die untergangenen Dörfer in den sieben nördlichen Kirchspielen des Ehemaligen Erzstift Riga. *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga. Vorträge aus dem Jahre 1931/32*. Riga, 1932, 13–24.
26. Vēri 1994 Vēri, E. Par lībiešiem un lībiešu valodu. *Lībieši: rakstu krājums*. Rīga, Zinātne, 1994, 227–247.
27. Vunk 2014 Vunk, A. Metsepole Livonians from the 14th to the 17th century. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri – Journal of estonian and Finno-Ugric Linguistics*. Tartu, 2014, 5, 37–60.
28. Westrén-Doll 1926 Westrén-Doll, A. Urkundliche livische und kurische Ortsnamen. *Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1924*. Dorpat: C. Mattiesen, 1926, 5–24.
29. Zeids 1992 Zeids, T. *Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti līdz 1800. gadam*. Rīga: Zvaigzne, 1992.

MEDIEVAL PARCHMENT DOCUMENTS AND
LIV PLACE NAMES

SUMMARY

The present paper focuses on the Latin documents written in Turaida Castle in the first half of the 13th century and the place names, which are published in the book *Turaida in the 13th–16th Century Documents* (2014). The publication summarizes information from written historical sources that mention the name of Turaida in various contexts, including that of a place name. The present name of Turaida is derived from Liv language, which belongs to the Finno-Ugrian family. In the Middle Ages, the name had several written variations reflecting the efforts to emulate the phonetic sounding of the Liv language in the Latin and Middle-Low German languages: *Thoreyda*, *Thoreida*, *Toreidhia*, *Torreyde*.

The book contains data obtained from parchment documents, chronicles, letters, deeds and other written sources which are arranged here in chronological order. The first part of this book covering the time of Bishops of Riga Albert (1199–1229) and Nicholas (1230–1253) comprises the texts originally written in Latin, including four parchment documents issued in Turaida.

The oldest documents, which were issued in Turaida (1239–1252) hold information about the formalization of the tenure of lands, and several of them are related to the provision for the Cathedral Chapter of Riga. These documents contain a wealth of facts about the density of the population in medieval Krimulda (*Cremon*) Castle district. Combined with the sources from the middle of the 16th century and the land auditions from the 17th century, this information allows the localizing of the places, which are mentioned in the 13th century documents. It also enables trace the disappearance of the Liv villages as the dominating type of settlement, thus building a base for the studies of ethnic processes in the surroundings of Turaida over the course of several centuries.